

Egidijus Abromavičius

Klaipėdos universiteto Baltijos šalių regiono istorijos ir archeologijos institutas, Lietuva

**2012 M. ARMALĖNŲ K., ŽALIOSIOS G. APLINKOJE IR 2014 M. MACIKŲ
K. KARO BELAISVIŲ STOVYKLOS KAPINIŲ APLINKOJE VYKDYTI
ARCHEOLOGINIAI ŽVALGOMIEJI TYRIMAI.
METODAI. REZULTATAI. PERSPEKTYVOS.**

Metodai.

Įvadas. Tiriant Šilutės r. Macikų lagerių komplekso istoriją labai yra svarbūs šios vietovės archeologiniai tyrimai, kurie vaizdžiai papildo Antrojo pasaulinio karo ir pokario Lietuvos praeities paveikslą. Projekto „Mirties namai 1939–1955 m. Prikeltos atminties žinia“ pagrindu 2013 m. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras užsakė du archeologinius žvalgomuosius tyrimus Šilutės r. savivaldybės Armalėnų kaimo Žaliosios gatvės ir Macikų kaimo senųjų kapinių ir Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulag 'o lagerių objektų komplekso teritorijose.. Archeologinius tyrimus atliko archeologų grupė: tyrimų vadovas Egidijus Abromavičius, Edvinas Ubis, Daumantas Kiulkys ir Miglė Urbonaitė. Archeologiniai žvalgomieji tyrimai buvo atlikti 2014 m. gegužės–lapkričio mėnesiais. Visi matavimai buvo atliekami naudojant GPS stotį GPS/GNSS Receiver - EPOCH 35, taip pat buvo naudojamas metalo detektorius XP GMAXX GOLD.

Šilutės r. savivaldybės Armalėnų kaimo Žaliosios gatvės teritorijos archeologiniai žvalgomieji tyrimai

2011 m. lapkričio 11 d. Armalėnų kaimo vakariniame pakraštyje, Žaliojoje gatvėje, ties naujai statomu gyvenamuoju namu kasant vandentiekio tranšėją, maždaug 1,2 m gylyje buvo aptikti žmonių palaikai, kuriuos iškasė ekskavatorius. Pagal kaukolių skaičių buvo spėjama, kad tai 10 žmonių palaikai. Tuo pagrindu 2012 m. gegužės–birželio mėnesiais šioje vietovėje buvo atlikti archeologiniai žvalgomieji tyrimai.

Ankstesnių tyrimų apžvalga. Pirmieji archeologiniai tyrimai minėtoje teritorijoje prasidėjo 2012 m., kai vyko geofizikiniai žvalgymai, kuriuos pagal tarptautinio mokslinio bendradarbiavimo sutartį tarp Klaipėdos universiteto Baltijos jūros regiono istorijos ir archeologijos instituto (toliau KU BRIAI) ir Romisch-Germanisch Kommission iš Frankfurto prie Maino (Vokietija) atliko Dr. Sebastian Messal. Tyrimų vietoje magnetinis laukas buvo matuojamas 5 antenų magnetometru SENSYS DLM

98/5, iš viso išmatuotas 1,5 ha dydžio plotas. Analizuojant užfiksuotus magnetinio lauko matavimo duomenis nustatytos kelios didelio dydžio duobių vietos, kuriose galėjo būti naudojamos laidojimui. 2012 m. E. Abromavičiaus vadovaujama tyrimų grupė atliko archeologinius žvalgomuosius tyrimus Žaliosios g. teritorijoje ir ištyrė 10 2x5 m dydžio perkakas 1 2x2 m dydžio šurfą, 2 2x1 m dydžio šurfus. Iš viso buvo ištirtas 108 kv. m žemės plotas. Po tyrimų paaiškėjo, kad šioje vietoje iš viso galimai yra 7 masinio palaidojimo vietos, kurių kiekvienos dydis yra 1,6 m x 20 m (planas 1).

Istoriniai duomenys. Atliekant istorinį tyrimą buvo remtasi trim nepublikuotais šaltiniais: R. Maslausko darbu "Ataskaita. Kompleksinės paieškos duomenys apie Macikų lagerį ir kapinaites. 1999-04-08. Vilnius–Šilutė"; Armalėnu kaimo gyventojų Dovydo Stučkos (Statzka) 1944 m. lapkričio 16–18 d. NKVD apklausos protokolais bei "Hildos Petraitytės atsiminimai apie rusų belaisvių laidojimą 1943–1944 m. Armalėnuose, Koblenco dvaro žemėje" (2011-11-24 iššifravo Šilutės muziejaus muziejininkas I. Giniotis).

Išanalizavus aukščiau minėtus istorinius šaltinius nustatyta, kad 1942–1943 m. žiemą, dažniausiai nuo išsekimo ir ligų, per dieną mirė apie 40 Raudonosios armijos karo belaisvių. Iš pradžių jie buvo laidojami maždaug 500 m nuo karo belaisvių stovyklos. A. Stučkos liudijimu mirusių kalinius nuogus veždavo rogėmis, laidojama buvo duobėse po 20–25 žmones. Minėto liudininko parodymu 1944 m. rudenį tokių masinių kapų prie Macikų būta apie 60, dar 200–300 individualių kapų aptikta už stovyklos, priešais sargybos bokštelį Nr. 3.

Anot liudininkės H. Petraitytės, 1943–1944 m., kai Macikuose prie upės laidojimui ėmė trūkti vietos, juos pradėta laidoti Armalėnu kaimo ūkininko Kublenco (Kublenz) žemėje. Laidojimo vieta yra maždaug 1,5 km į pietryčius nuo Macikų karo belaisvių stovyklos. Liudininkės teigimu, čia laidoti tik rusų (Raudonosios armijos) karo belaisviai, mirę dėmėtosis šiltinės epidemijos metu. Mirusių, kurių nuogi kūnai būdavo pridengti milinėmis, atnešdavo neštuvais rusų karo belaisviai. Mirusieji laidoti 2–3 m pločio pailgose duobėse (tranšėjose) orientuotose šiaurės pietų kryptimi. Laidojimo duobės buvo kasamos dabartinės Žaliosios g. vietoje dviem eilėmis. Duobėse laidota po 20 žmonių. Iš pradžių į duobes guldydavo 10 mirusiųjų, o jų kūnus užberdavo chlorkalkėmis. Ant šių palaikų guldydavo kitus 10, kuriuos prieš užkasant, irgi apiberdavo chlorkalkėmis.

Archeologinių žvalgomųjų tyrimų tikslas. Pagrindinis archeologinių žvalgomųjų tyrimų tikslas Armalėnų k. Žaliosios gatvėje buvo pratęsti ir užbaigti 2012 m. pradėtus tyrimus ir išsiaiškinti, ar Žaliosios g. pietinėje dalyje yra masinės kapavietės vietų, taip pat atlikti archeologinius žvalgomuosius tyrimus apie 150 m į vakarus nuo Žaliosios g. esančioje kalvoje (planas 1), kur 2012 m. vykdytų magnetometrinių tyrimų metu buvo nustatytos anomalijos ir išsiaiškinti ar, pagal liudininkų pasakojimą, šioje kalvoje, kur buvo išsprogdinta duobė, buvo laidojami žmonės.

Rezultatai.

Rezultatai. Siekiant užbaigti 2012 m. pradėtus tyrimus Žaliosios gatvės teritorijoje 2014 m. papildomai buvo ištirtos keturios 2x5 m dydžio žemės ploto perkastos, iš viso 40 kv. m: archeologinių žvalgomųjų tyrimų metu pietinėje Žaliosios g. dalyje buvo ištirtos dvi 2x5 m dydžio perkastos ir dvi 2x5 m dydžio perkastos vakarinėje Žaliosios g. dalyje apie 150 m į vakarus nuo gatvės (planas 1). Armalėnų kaimo vakariniame pakraštyje, dab. Žaliosios g. rajone Macikų II-ojo pasaulinio karo belaisvių stovykloje mirę kaliniai laidoti 1943–1944 m. Liudininkų teigimu, čia palaidoti Raudonosios armijos karo belaisviai. Apie tai liudija 2011 m. vandentiekio tranšėjos kasimo metu aptikti žmonių palaikų pėdsakai ir paskiri radiniai. Po tyrimų paaiškėjo, jog 2012 m. tyrimų metu buvo aptiktos galimai visos palaidojimų vietos ir 2014 m. tyrimų metu naujų palaidojimų vietų ar atskirų radinių aptikta nebuvo. Nustatyta, kad Macikų lagerio II-ojo pasaulinio karo belaisvių masinio laidojimo vieta apima maždaug 0,4 ha dydžio teritoriją.

Perkasoje Nr. 1 ir perkasoje Nr. 4 palaidojimų aptikta nebuvo.

Šilutės r. savivaldybės Macikų kaimo Senujų kapinių ir Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulag'o lagerių objektų komplekso archeologiniai žvalgomieji tyrimai

Istoriniai duomenys. Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą įtrauktą Macikų k. lagerių ir kapų istorinį kompleksą sudaro Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir Gulag'o lageriai, karcerais ir kapai.

1. Macikų karo belaisvių ir Gulag'o kalinių lageris. Stovyklos vietoje 1941–1944 m. veikė nacistinės Vokietijos karo belaisvių lageris, kuriame nuo 1941 m. kalėjo Lenkijos, Belgijos, Prancūzijos, Anglijos, Sovietų Sąjungos kariai, nuo 1943 m. atskiroje lagerio dalyje – daugiausias Prancūzijos, Anglijos, JAV karo lakūnai. 1944–1948 m. veikė du karo belaisvių lageriai – Šilutės karo belaisvių lageris Nr. 184 ir karo belaisvių spec. ligoninė Nr. 2652, kuriuose kalinti Vokietijos ir jos sąjungininkių kariai. 1945 m. įsteigta GULAG-o Šilutės (Macikų) Pataisos darbų kolonija Nr. 3, kurioje iki 1955 m. kalinti Lietuvoje ir už jos ribų nuteisti žmonės. Stovykla yra Macikų kaimo šiaurės rytinėje dalyje, 1,5 km į šiaurę nuo Šilutės- Žemaičių Naumiesčio kelio, Šyšos upės kairiajame krante, į pietryčius nuo Zudermano gatvės.

2. Karcerais – pietvakarinėje stovyklos dalyje, pastatytas XX a. pr. 1939–1955 m. kalinių izoliavimo ir kankinimo vieta. 1995 m. Macikuose atidarytas buvusių lagerių muziejus.

3. Kapai – šiaurinėje Stovyklos dalis, 1939–1955 m. čia užkasti žuvę, mirę šios stovyklos kaliniai.

1955 m. Lietuvos SSR Socialinio aprūpinimo ministerijos įsakymu buvo įkurti Pagrynių invalidų namai. 1982 m. buvo pastatytas naujas trijų aukštų gyvenamasis pastatas. 1988 m. pastatytas 70 vietų

gyvenamasis pastatas, skirtas neįgaliems vaikams. Šiuo metu globos namai vadinami Šilutės pensionatu.

Archeologinių žvalgomųjų tyrimų rezultatai. Pagrindinis archeologinių žvalgomųjų darbų tikslas, pasitarus su užsakovu, buvo detalizuoti Macikų karo belaisvių stovyklos kapinių ribas ir išsiaiškinti kapų paplitimą pačiose kapinėse. Iš viso kapinėse ir už jų 2014 m. birželio–lapkričio mėnesiais buvo ištirta buvo 435 kv. m žemės plotas įvairaus dydžio perkasomis, rasti 82 archeologiniai radiniai. Pagrindinę radinių grupę sudaro kasdieninės apyvokos daiktai: variniai šaukštai, aliumininiai maisto indeliai. Taip pat nemažą kiekį radinių sudarė belgų kariuomenės uniforminės sagos su liūto ženklų ir kt.

Perkasoje Nr.1 buvo tiriamas 2x20 m žemės plotas kapinių šiaurinėje dalyje (šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi). Šioje perkasoje aptiktos 7 kapų duobės ir 2 duobės, skirtos lagerio šiukšlėms sumesti. Pastarosiose duobėse rasta nemažai radinių, daugiausia belgiškų karinių uniformų sagos.

Perkasoje Nr. 2 buvo tiriamas 2x20 m žemės plotas apie 40 m į pietryčius nuo perkamos Nr. 1 kapinių viduje (šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi). Čia buvo aptiktos 3 ūkinės duobės, kuriose rasti maisto dubenėliai, belgiškų karinių uniformų sagos, puodelių, gertuvių, stiklinių butelių ir kitų surūdijusių, neidentifikuotinių geležinių radinių.

Perkasoje Nr. 3 buvo tiriamas daugiakampio formos apie 80 kv. m žemės plotas 23 m į šiaurę nuo perkamos Nr. 3 kapinių viduje, (šiaurės rytinėje dalyje). Perkasoje po velėnos sluoksniu atkasta buvusio pastato pamatai, kurio plotą sudaro apie 70 kv. m. Čia buvo aptikta nemažai buitinių atliekų: variniai šaukštai, maisto indeliai ir kt.

Perkasoje Nr. 4 buvo tiriamas 2x20 m žemės plotas apie 35 m į pietryčius nuo perkamos Nr. 2, kapinių viduje (šiaurės rytų – pietvakarių kryptimi). Perkasoje Nr. 4 buvo aptiktos 6 ūkinės paskirties duobės, kuriose buvo rasta rusiška kapeika ir kiti radiniai.

Perkasoje Nr. 5 buvo tiriamas 1 x10 m žemės plotas vakarinėje kapinių dalyje už kapinių tvoros ant Šyšos upės kranto (šiaurės pietų kryptimi). Perkamos Nr. 5 pietinėje dalyje atsidengė galimai kapo duobės kontūras. Čia nebuvo aptikta jokių radinių.

Perkasoje Nr. 6 buvo tiriamas 2x20 m žemės plotas pietinėje kapinių dalyje už kapinių tvoros (vakarų rytų kryptimi). Perkamos vakarinėje dalyje buvo aptikti du 0,3 m pločio perkasimai, kurie ėjo skersai perkamos ir vienas nuo kito buvo nutolę apie 0,5 m. Atsižvelgiant į 1995 m. E.Stankevičiaus darytą „Macikų konclagerio“ planą, paaiškėjo, kad tai galimai yra buvusios stovyklos Šiaurės Vakarinės dalies tvoros liekanos. Ši tvora juosė buvusią „Rusų zoną“ (planas 3). Daugiau jokių radinių ar objektų perkasoje Nr. 6 aptikta nebuvo.

Perkasoje Nr. 7 buvo tiriamas 1,5x25 m dydžio, iš viso 37,5 kv. m žemės plotas šiaurinėje kapinių dalyje už kapinių tvoros apie 10 m į šiaurę (planas 2) (vakarų rytų kryptimi). Jokių radinių ar objektų perkasoje Nr. 7 aptikta nebuvo.

Perkasoje Nr. 8 buvo tiriamas 1,5x25 m dydžio, viso 37,5 kv. m žemės plotas šiaurinėje kapinių dalyje už kapinių tvoros į Šiaurę apie 10 m ir apie 10 m į rytus nuo perkastos Nr. 7 (planas 2). Jokių radinių ar objektų perkasoje Nr. 8 aptikta nebuvo.

Perspektyvos.

Žvelgiant į ateitį, galima pasakyti, jog ši nesenos praeities (iš pirmo žvilgsnio net ne archeologinė sritis) tyrimų sritis po truputį įgaus pagreitį. Nes atliktais tyrimais Armalėnuose ir Macikuose buvo pastebėta, jog mes žinome dar labai mažai ir visa tai, kas yra archyvų saugyklose dar nepasako visos tiesos. Pasitelkus naujausius archeologinių tyrimų metodus mes galime tiksliau ir geriau surinkti neturimus istorinius duomenis, bei akivaizdžiai pajusti tų laikų kasdienybę.

Atskiras klausimas yra Armalėnuose aptiktos masinių palaidojimų vietos....Ką su jomis daryti? Kadangi teritorija pradėta po truputį urbanizuoti, tai šis klausimas yra gana aktualus. Iš vienos pusės, kai jau nustatyta palaidojimų teritorija, galimą viską taip ir palikti, iš kitos pusės, buvo minčių ir svarstymų perlaidoti ten gulinčius žmones...žinoma yra pavyzdžių, kai Vilniuje Napoleono kariai buvo iškasti ir perlaidoti. Tačiau tokie darbai reikalauja ne tik ilgų dvasinių svarstymų, bet ir milžiniškų finansinių išteklių. Perlaidojus, archeologinis – istorinis paminklas jau būtų sunaikintas. Taigi mano nuomone šiuo klausimu reikia diskutuoti ir nuspręsti, ką daryti. Tai yra svarbu ne tik mokslo visuomenei, bet ir žmonėms kurie ten gyvena, o taip pat ir visam Macikų karo belaisvių kompleksui.

Macikų klausimas kiek lengvesnis, ten turime aiškia teritoriją, kurioje veikė karo belaisvių stovykla. Pagrindinis dalykas, kurį reikia išspręsti, tai šio paminklo sutvarkymas ir pritaikymas visuomenės reikmėms. Bet šį klausimą reikėtų peradresuoti Šilutės valdžiai, o konsultacijoms istorikai ir aš visada esame pasiruošę.

2015 m. gegužės 14–15 d.